
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXVI (2018), Книжка / Issue 2</p>
---	---	--	---

## Христо ГЛУШКОВ / Hristo GLUSHKOV

**Ново изследване за военната кампания на Наполеон в Русия през 1812 г.  
(Вл. Н. Земцов. Наполеон в России: социокультурная история войны и  
окупации. Москва, 2018, 423 с.)**

**A New research on the Napoleon's military campaign in Russia in 1812.  
[Vl. N. Zemtsov. Napoleon in Russia: a socio-cultural history of the war and  
occupation. Moscow, 2018, 423 p.]**

Войната е мащабно събитие в историческата съдба на всеки народ. Общественият и личностни промени, които военните кампании създават, оставят трайни и в повечето случаи болезнени следи в националното съзнание, обвързват се с различни по характер коментари, наслояват нови представи за съседни и по-отдалечени народи.

Проследяването на самите военни действия в историческите изследвания, удачните подходи на командващите и техните пропуски, проявите на героизъм или безволие във войната са необходима и полезна информация за любознателния читател. Те обаче не се оказват достатъчни, за да получи той цялостна представа за ролята на човешкия фактор в такива драматични обществени условия, каквито създава всяка война, и естеството на нейните трайни последици. С амбициозното намерение да бъде представено поведението на човека при специфичната атмосфера на военен конфликт, неговите преживявания и надежди историци от различни научни школи и направления се заемат с осъществяването на подобни изследвания и дори обособиха едно ново и необходимо направление в историческата наука.

Такъв мотив е ръководил изявеният руски историк проф. Владимир Земцов, доктор на историческите науки, да подготви и издаде солидна монография, посветена на социално-културната история по време на войната от 1812 г. на Наполеон в Русия<sup>1</sup>. Той е популярен специалист за „Епохата 1812 г.“ и е автор на три монографии за различни събития в нея – Великата армия на френския император в сражението при Бородино, пожарът в Москва и дейността на Наполеон при нашествието в Русия [Земцов, В. Н. 2008; 2010; 2014]. В трите изследвания проф. Земцов компетентно представя на читателя структурата на победоносната до 1812 г. френска армия, нейните висши командири и превръщането ѝ в огромна интернационална структура чрез привличането на хиляди чужденци. При нахлуването през юни 1812 г. в западните райони на Руската империя само половината от състава ѝ са французи, а повечето офицери не говорят езика на своите войници. В тази 670 х. войска се говорят 20 езика и наречия, а заповедите се издават официално на четири езика. Социокултурните съприкосновения на руска територия не се ограничават само между руснаци и французи, тъй като Наполеон е включил в армията си и поляци, италианци, испанци, немци, швейцарци, белгийци, холандци, хървати, гърци и сърби.

Владимир Земцов е подготвил новото си изследване след задълбочена и продължителна работа в руските архиви и библиотеки. Той е получил възможност да събира документи за събитията от 1812 г. и в три големи френски архива – Националният архив в Париж, архива на външното министерство и завидно добре комплектувания военен архив в замъка Венсен край столицата. Проф. Земцов е работил и в австрийските архиви и тази усърдна събирателска дейност му е позволила солидно да обоснове

<sup>1</sup> Земцов, В. Н. 2018. Препратките в текста в кръгли скоби са към тази книга на Вл. Н. Земцов.

своите анализи, изводи и констатации. Той се е запознал със запазени лични писма на френски офицери и войници от фронта в Русия, със спомените на маршали и сътрудници от щаба на Наполеон, с мемоари на висши офицери от руската и френската армия, както и с компетентни коментари като тези на пруския военен специалист Клаузевиц, който е непосредствен свидетел на войната в Русия.

В изследователската си дейност Владимир Земцов демонстрира завидна последователност и логичност, която му позволява след като е представил в трите монографии своите анализи и констатации за военните действия през 1812 г., да се концентрира в новото си проучване за поведението на човека при военен конфликт и на социокултурната страна на войната. По негово мнение френската окупация на западните райони на Руската империя е изучавана, но само „фрагментарно“. И той се заема да запълни тази празнина, като поднесе на читателя обилната информация, която е придобил от проучените в Русия, Франция и Австрия документи. В представяната нова монография проф. Земцов формулира своето намерение да проследи и обясни спецификата на социално-културните отношения на армията на Наполеон с руското население от окупираните провинции и района на Урал, целите на френските власти на руска територия, представата за нахлулата в Русия чужда армия в историческата памет на руснаците и образа на Русия в паметта на западноевропейците.

Авторът е убеден, че войната неизбежно създава условия за контакт и съприкосновение на хора, представляващи различни култури, и тъкмо това обстоятелство я превръща в „неизчерпаем източник за опознаването на човешката природа“ и модерното общество. В този смисъл той се ангажира да даде отговор с конкретни факти на един глобален въпрос – „Какви са представите на враждуващите народи един за друг и как те се променят в процеса на войната между тях?“. И първият извод на проф. Вл. Земцов е, че в началото на XIX век образована Франция познава добре държавното устройство на Русия и нейните народи благодарение на литературата. Той напомня, че Волтер е автор на изследване за Петър I, а Дени Дидро е поканен от Екатерина II и остава в Русия няколко месеца, че на френски език се преведени тогава книги от английски и немски автори за Русия. Авторът споменава и за един любопитен факт от 1788 г., когато като млад офицер Наполеон Бонапарт прави неуспешен опит да постъпи на руска военна служба, за да преодолее финансовите затруднения на голямото корсиканско семейство (с. 5).

Проф. Земцов правилно е счел за необходимо да припомни на читателя поне за част от причините, които мотивират френския император да замисли и осъществи похода в Русия през 1812 г. Наполеон е готов след Тилзит да създаде солидна континентална система под формата на европейска федерация, в която Франция да доминира. За него Русия не се вписва като участник в подобна система и това налага отстраняването ѝ от Европа (с. 10–11). Своите основания за недоволство има и Александър I. Той не приема създаването на Варшавското херцогство като жест на лоялен съюзник и сериозно се опасява, че Наполеон би могъл да възстанови независимостта на Полша. Кокетирането с полските аристократи, присъствието на френски войски на полска територия, както и обособяването на полска армия се приемат с открито раздражение в Петербург. След отзоваването на посланик Коленкур от руската столица през 1811 г. срещата му с Наполеон продължава пет часа, през които той жадно го разпитва за руската армия, за военните реформи и за висшите офицери в Русия. Коленкур се опитва да го разубеди от намерението да воюва с Русия, изтъква му различни аргументи в полза на мирните отношения с Александър I, но Наполеон вече не приема чужди съвети и принуждава всички да се съгласяват с него, да му отстъпват и да го ласкаят.

Още в увода авторът прави уговорка, че ще представи ролята на френската окупация във Вилнюс и Москва и съдбата на френските пленници в района на Урал. За целта в монографията са обособени и три глави. Двата параграфа в първа глава са посветени на Великото Литовско княжество, откъдето французите започват войната през юни 1812 г. Всъщност земите, които съставят „руска Литва“, а впоследствие – Великото Литовско княжество, влизат в състава на Руската империя през 1795 г. след третото разделяне на територията на Реч Посполита. В Литва тогава живее смесено етнически и религиозно население – поляци католици, православни руси и татари мюсюлмани, както и евреи. Според проф. Земцов поляците търсят съдействие от казаците за възстановяването на своята държавност и ги обявяват за свои братя, които подобно на тях, също страдат от Русия и законите на Екатерина II (с. 17). В същото време местното селско население се надява на отмяната на крепостното право и възторжено посреща Великата армия и Наполеон, жителите на Вилнюс му поднасят ключовете на града в атмосфера на надежди за облекчаване на статута им.

Всъщност плановете на френския император за светкавична война срещу Русия се провалят още в Литва. Армията му напредва бързо срещу отстъпващ противник, без големи сражения, но обозите на французите изостават, тесните пътища се задръстват от коли и войници, не достига храна и особено вода. Жителите на Литва очакват да посрещнат своите освободители, а са ограбвани от френските интендантите. Местните жители са принудени да се укриват от французите, които реквизират продукти, привличат доброволци в армията си и прехвърлят издръжката на 16-те болници за сметка на литовските власти. Владимир Земцов показва как бързо се променя спонтанният възторг на жителите на княжеството в униние и враждебност по отношение на окупаторите. Той цитира френски офицер, записал в спомените си: „Руснаците навсякъде по пътя изгаряха хлебните запаси и мелниците“, а липсата на фураж за конете предизвиква истинска драма. „Нещастните животни умираха като мухи“ (с. 40).

Проф. Вл. Земцов доказва с конкретни данни, че френската окупация на Литва в периода юни–декември 1812 г. разорява стопански цялата провинция и обективно тя се трансформира в ограбване, което „отслабва“ първоначалния патриотичен порив на полските дворяни и преминава в апатия. Нещо повече – те бягат на отдалечени и трудно достъпни места заедно със семействата и животните си. Тези местни дворяни бързо забравят, че Наполеон е обявяван от самите тях за „освободител на цяла Полша“. В монографията аргументирано са коментирани и онези два проблема, които най-силно интересуват местните хора в Литва – отмяната на крепостното право и евентуалната независимост на Полша. С пълно основание Земцов твърди, че Наполеон води срещу Русия „политическа война“ и не проявява желание да засегне социалната база на руското общество (с. 40).

Още по-komplицирана за него би станала ситуацията в Европа, ако Полша бъде обявена за самостоятелна държава, защото тази полска независимост трябва да бъде отстоявана срещу претенциите на Русия, Австрия и Прусия, а Франция би се оказала в конфликт с тях. Авторът коментира задълбочено и дилемата – като „освобождение или окупация“ да бъде определено френското присъствие в Литва през тези 5 месеца и половина на 1812 г. В манифест след войната Александър I обявява събитията във Вилнюс през този период като нашествие, което подлежи на „вечна заборава и дълбоко трайно мълчание“. Земцов смята, че е много сложно еднозначно да се определя положението в северните райони на Русия тогава и обяснява, че тази двойственост е предопределена от преплитането на религиите там, различието в социокултурното ниво на населението и противоречието между неговите очаквания и целите на френското командване.

Най-много страници в монографията са посветени на събитията в Москва след Бородино – влизането на френската армия с надежда, че войната ще приключи с победен мир, неочакваният грандиозен пожар и дейността на Наполеон през септември–октомври на 1812 г. Авторът логично е посветил осем параграфа на тези три проблема, като запознава читателя с огромен брой документи – дневници на френски офицери, спомени, писма, записки, както и свидетелства на местни жители. Той е счел за нужно да подчертае, че от „200 години темата за окупацията на Москва от Наполеон и пожара от 1812 г. са знакови събития за руския човек“, и допълва констатацията си, че „преминавайки през огъня и пепелта на „самозапалването“ Русия се възражда за нов живот, изпълнена със самочувствието за безграничната си сила и законно място сред великите народи“ (с. 62).

След приключването на кръвопролитното сражение при Бородино Наполеон не бърза да влезе с армията в Москва. За него и французите то е битка за Москва, а той все още няма ясна представа за намеренията на Кутузов. Френският император е изпълнен с надежда, че Александър I ще иска мир и поверява на маршал Мюра събирането на допълнителна и точна информация за защитата на града. В тази глава, както и в цялата монография, няма описания на военни действия, плановете на сражения, описания на въоръжения, сравнения във въоръжението и екипировката на войските. Но от този подход читателят не се чувства ошетен. Вл. Земцов е представил военната кампания на Наполеон в споменатите три книги, а в новата монография компетентно експонира трансформацията в чувствата и представите на френските войници и офицери за Москва и руснаците. При влизането в града французите имат самочувствието на победители, но бързо се убеждават, че за разлика от Берлин и Виена, пребиваването им в Москва ще бъде подложено на неочаквани и драматични изпитания.

Първата изненада за французите е големият брой църкви в Москва. Мнозина висши офицери в писмата си сравняват града с Париж (с. 323). В писмото си от 16 септември до съпругата си Мария-Луиза Наполеон пише: „Градът е също толкова велик, както и Париж“ и добавя: „Аз не съм в състояние все още да оформя представата си за този град. В него има 500 прекрасни дворци като Елисейския,

уредени по френски модел“. В. Л. Земцов отбелязва, че подобно споменаване за Москва има и в 19-я бюлетин на Великата армия, съставен очевидно под диктовката на Наполеон (с. 327). Пожарът в Москва, който започва още на 14 септември вечерта, е описан детайлно с оглед радикалната промяна в условията за пребиваване на френската армия, възникналото мародерство въпреки предприетите от Наполеон мерки за предпазване от грабежи. Авторът цитира писмото му до Александър I от 20 септември: „Прекрасният и велик град Москва повече не съществува. Ростопчин го опожари. 400 подпалвачи са хванати на място и всички те признават, че са палили по заповед на този губернатор...“

За професор Владимир Земцов пожарът е „главният фактор, който предопределя отношенията между войниците на Наполеон и московските жители“ (с. 100). Авторът не пропуска да отбележи и дискусията за вината, като посочва, че историците либерали обвиняват губернатора Ростопчин в престъпление по отношение на опожарения град, а други коментират дейността му като „като велик пример на гражданска доблест“. Като обективен автор и руски патриот Земцов не бърза да приписва вина, а детайлно описва драматичните събития и живота в горящия град. Той напомня, че граф Ростопчин е назначен за губернатор по препоръка на Великата княгиня Екатерина Павловна, сестрата на императора. За да заслужи престижният пост Ростопчин започва да търси предатели и след поражението на руската армия при Смоленск замисля подпалването на Москва като форма на противодействие на нашествениците.

За българския читател би трябвало да се отбележи констатацията на проф. Земцов, че след Бородино в Москва се установяват дезертъори и хиляди ранени от руската армия, гладни селяни от близките села и много чужденци. Според някои автори, френските войски, останали без храна, също грабят в изоставения от жителите град, но не палят. Наполеон се опасява, че в Европа биха могли да обвинят войници от Великата армия и моли съпругата си да информира баща си – императорът на Австрия за неговото мнение, че опожаряването на Москва е „ужасно и безсмислено“. Земцов посочва, че френските офицери и войници са силно поразени от обстоятелството, на което са свидетели – подпалвайки Москва, руснаците оставят в нея огромен брой собствени ранени и 25 000 стават жертва на подобна жестокост. Що се отнася до пленените французи, голяма част от тях са изпратени в района на Урал, където в суровите условия оцеляват трудно. От 110 000 пленени през 1812 г. остават живи половината.

Проф. Владимир Земцов е подготвил и издал солидна като обем монография, в която обективно, компетентно и задълбочено е представил събитията през 1812 г. и представата за тях, съхранена в паметта на поколения руснаци и французи. Той е успял да покаже значимостта на тази внушителна победа в общественото съзнание на руската нация, която приема като напълно заслужено обявяването впоследствие при Николай I на тази война срещу Наполеон за „отечествена“. Проф. Земцов е считан с пълно основание за един от най-изявените руски специалисти за тази епоха. Той е ерудиран преподавател в два университета в Екатеринбург, редактор на историческо списание и автор на публикации и в България [Земцов, В. Н. 2014 а; 2015].

Позволявам си в заключение да изразя увереността си, че монографията на проф. Земцов ще бъде приета с подчертан и заслужен интерес не само в Русия, но и от специалистите за тази епоха в целия свят.

#### ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

- Земцов, В. Н. 2008 – Вл. Н. Земцов. Великая армия Наполеона в Бородинском сражении. Москва, 2008.
- Земцов, В. Н. 2010 – Вл. Н. Земцов. 1812. Пожар Москвы. Москва, 2010.
- Земцов, В. Н. 2014 – Вл. Н. Земцов. Наполеон в Москвы. 2014.
- Земцов, В. Н. 2014 а – Вл. Н. Земцов. Наполеон в Москва. – В: Европа между революции и реформи. Велико Търново, 2014, 49–65.
- Земцов, В. Н. 2015 – Вл. Н. Земцов. Памет, която убива миналото. За празнуването на юбилеите на Отечествената война 1812 г. и задграничните походи на руската армия 1813–1814 г. – Исторически преглед, 2015, кн. 5–6, 274–287.
- Земцов, В. Н. 2018 – Вл. Н. Земцов. Наполеон в России: социокультурная история войны и оккупации. Москва, 2018. 423 с.